

УДК 341.96

Іванова Марина Іллівна –

*доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Maryna I. Ivanova –

*doctor of economic sciences, associate professor,
assistant professor of the department of civil law disciplines,
Dnipro State University of Internal Affairs
(26 Naharina pr., Dnipro, 49005, Ukraine)*

Потапенко Єлизавета Олександрівна –

*бакалавр
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Yelyzaveta O. Potapenko –

*bachelor's,
Dnipro State University of Internal Affairs
(26 Naharina pr., Dnipro, 49005, Ukraine)*

Колізійні норми міжнародного приватного права при застосуванні іноземного права

У статті розглянута проблематика колізійних норм міжнародного приватного права. З'ясовано, що кожна держава по-своєму здійснює правове регулювання відносин, тому з'являються колізії між матеріально-правовими нормами різних держав, що ускладнює правове регулювання міжнародних відносин. Все це передбачає застосування колізійної прив'язки як одного зі способів розв'язання даного питання при дотриманні кожною державою як своїх договірних зобов'язань, так і загальнообов'язкових для всіх держав норм і принципів міжнародного права.

Ключові слова: міжнародне приватне право, колізійна норма, колізійне регулювання, кодифікація, міжнародні правовідносини.

В статье рассмотрены проблемы коллизионных норм международного частного права. Установлено, что каждое государство самостоятельно осуществляет правовое регулирование отношений, что приводит к появлению коллизии между материально-правовыми нормами различных государств и усложняет правовое регулирование международных отношений. Все это предполагает применение коллизионной привязки как одного из способов решения данного вопроса при соблюдении каждым государством как своих договорных обязательств, так и общеобязательных для всех государств норм и принципов международного права.

Ключевые слова: международное частное право, коллизионная норма, коллизионное регулирование, кодификация, международные правоотношения.

M.I. Ivanova, Ye.O. Potapenko Conflict of Laws in International Private Law during Implementation of Foreign Law

The article deals with the issue of the conflicts of laws in international private law. It has been found out that each state has its own legal regulation of the relations which leads to conflicts of material norms of various states and complicates legal regulation of international relationships. The law of the states has many differences in regulation of various relations which provides for application of a connecting factor as one of the ways to solve the problem. It has been proved that international private law has a significant role in regulation of relations with a foreign element. As for international private law which norms are formed independently by each state, compliance with treaty obligations as well as rules and principles of international law by each state is

significant to each state. At the same time, codification of international private law is the main way for systematization and legislative implementation of conflict of laws, material and procedural provisions designated for regulation of private relations with foreign element. Qualification of legal definitions which are applied in formulation of the rule of the conflict of laws is a burning issue as well. It has been established that the procedure for qualification in international private law should identify the model of relations and consists of three stages which are: interpretation of the rule; analysis of relations; comparison of the rule and relations. It has been clarified that the situation of a mobile conflict and the issue of acceptance or failure to accept remission and remission to the law of the third state relate to the issue regarding application of the rule of the conflict of laws in international private law. We think that the first priority task is to bring national laws on international private law in compliance with modern conditions of international civil and trade turnover. For the future development it is necessary to introduce a single legislative act which will take into account all these issues and the mechanism for their proper implementation which will allow to solve the problems related to application of the rule of the conflict of laws in international private law.

Keywords: *international private law, rules of conflict of laws, regulation of conflict of laws, codification, international legal relationships.*

Постановка проблеми. У кінці ХХ і початку ХХІ ст. стрімко розвиваються відносини між державами, які регулюються міжнародним правом, що, в свою чергу, є запорукою успіху в досягненні не лише глобальних цілей на міжнародній арені, а й конкретних цілей кожної держави окремо. Отже, з бурхливим розвитком міждержавних стосунків, які з кожним роком дедалі активніше намагається зміцнювати та поглиблювати Україна, приватноправові відносини, що складаються за участю вітчизняних фізичних та юридичних осіб, все частіше і частіше ускладнюються існуванням в них так званого іноземного елемента. Регулювання приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом є покликанням міжнародного приватного права (далі - МПрП), левову долю якого складають норми, які прийнято називати, колізійними, та метою яких є вказівка на те, правом якої держави буде регулюватись таке правовідношення. Процес європейської інтеграції, що почався після Другої світової війни, створив новий правопорядок в державах, який є неможливим без переосмислення місця колізійних норм у системі норм права. Тому безумовно актуальним є розгляд проблематики колізійних норм як однієї з головних проблем як у міжнародному, так і внутрішньодержавному праві.

Метою статті є аналіз проблематики колізійних норм МПрП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі проблемі колізійних норм в МПрП присвячено велику кількість досліджень радянських та вітчизняних

вчених. Такі вчені, як Л.П.Ануфрієва, М. М. Богуславський, В.В. Гаврилов, І. В. Єлісеєв, О. О. Мережко, Л. А. Лунц, В. Л. Толстих, Г.І. Тункін, Г. С. Фединяк та ін., зробили значний внесок у дослідження окремих теоретичних аспектів колізійних норм. Однак деякі питання залишаються відкритими для дискусій.

Невирішені раніше проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій та наявність інколи полярних точок зору багатьох вчених, залишається недостатньо вирішеним питання місця колізійних норм у системі норм права. Це потребує наукового вирішення проблем місця колізійних норм серед видів норм права, що допоможе глибше зрозуміти сутність таких норм та їх функції у регулюванні приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом.

Виклад основного матеріалу. Одним із найбільш дискусійних питань в юридичній науці є колізійні норми міжнародного приватного права. Право різних держав має значні розбіжності у врегулюванні тих чи інших відносин, що передбачає застосування колізійної прив'язки як одного зі способів розв'язання цього питання. Тому вивчення питань, пов'язаних із колізійними нормами міжнародного права, є важливим завданням як у теоретичному, так і в практичному плані.

Кожна держава по-своєму здійснює правове регулювання відносин, тому з'являються колізії між матеріально-правовими нормами різних держав, а це в свою чергу ускладнює правове регулювання міжнародних відносин. У

зв'язку із цим виникає потреба у дослідженні колізійних норм міжнародного приватного права.

Взагалі, міжнародне приватне право як самостійна галузь права має особливі методи правового регулювання, які наявні і застосовуються виключно в цій галузі права, а саме метод колізійно-правового регулювання та метод матеріально-правового регулювання (зокрема за допомогою уніфікованих міжнародно-договірним шляхом норм «прямої дії») [1].

Сьогодні кодифікація МПрП виступає головним способом систематизації та законодавчого втілення комплексу колізійних, матеріально-правових та процесуальних положень, призначених для регулювання приватних правовідносин з іноземним елементом. При цьому, колізійні норми складають центральну частину законодавства з питань МПрП, а під «матеріально-правовими» питаннями маються на увазі, у першу чергу, не приписи, які безпосередньо регулюють відносини сторін, а саме матеріальні умови застосування колізійних норм [2, с. 226].

Наявність іноземного елемента у відносинах, які є предметом регулювання міжнародного приватного права, призводить до колізії законів. Колізійна проблема виникає в зв'язку з тим, що в різних державах законодавче регулювання цивільно-правових, сімейних, трудових та інших відносин не співпадає. І саме іноземна характеристика цих відносин створює передумову для виникнення абсолютно особливого методу регулювання, що дозволяє вирішити, право якої держави має застосовуватися в кожному конкретному випадку. Цей метод регулювання називається колізійно-правовим, і допомагає правозастосовникам обрати право тієї держави, яким слід керуватися при вирішенні того чи іншого питання. Сукупність норм, що містяться в національному законодавстві, метою яких є подолання колізій, складають національне колізійне право, котре, на думку багатьох вчених, в свою чергу, входить до складу міжнародного приватного права [3, с. 92].

Отже, як відомо, колізії у сфері МПрП виникають між такими соціальними утвореннями і явищами як держави, кожна з яких має свою правову ідеологію, суб'єкти (штати,

кантони, землі тощо, що породжує т. зв. «інтерлокальні колізії»), правові культури, племена, релігійні об'єднання, регіональні системи права [4, с. 26]. Зміст законів різних держав не співпадає. У літературі з МПрП зазвичай відзначається, що у випадку правовідносин з іноземним елементом завжди виникає т. зв. колізійне питання: необхідність вирішити, який з двох «що стикаються» законів підлягає застосуванню – закон суду, де розглядається справа, або іноземний закон, тобто закон тієї країни, до якої відноситься іноземний елемент у справі що розглядається. Складність вирішення цього питання визначається тим, що у більшості випадків юридичні норми діють на території цієї держави. У ряді випадків вони діють і за межами цієї території, застосовуються до всіх громадян цієї держави або організацій цієї держави, коли вони здійснюють будь-яку діяльність за межами своєї території [5, с. 50–51].

Проте міжнародне приватне право не може бути зведене тільки до колізійного права. Процеси інтеграції, інтернаціоналізації сприяють уніфікації матеріально-правових норм в галузі торгівлі, транспорту, охорони інтелектуальної власності. Матеріально-правовий спосіб, що виражається в уніфікації цивільного права різних держав, передбачає створення міжнародних договорів, що містять єдині правила. Практика міжнародного економічного співробітництва показала, що найбільш доцільно укладати угоди, спрямовані на уніфікацію правового регулювання відносин між фірмами та організаціями країн, в яких встановлення однакових матеріально-правових норм доповнювалося б уніфікованими колізійними нормами, що відсилає до національного законодавства, підлягає застосуванню з питань, не врегульованих такими нормами [3, с. 94].

На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин дедалі більш істотного значення набувають питання удосконалення і модернізації нормативних (передусім - законодавчих) засобів розв'язання колізійних питань, пов'язаних з розмежуванням компетенції різних правопорядків, які претендують на регулювання одного й того самого правовідношення, а також з визначенням порядку та умов екстериторіальної дії національних законів [2, с. 225].

В цьому аспекті слід зауважити про прийняття в 2005 р. в Україні Закону «Про

міжнародне приватне право» № 2709-IV [6]. Цей Закон встановлює порядок врегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок. Концептуальні основи зазначеного Закону відповідають сучасним тенденціям розвитку загальновизнаної доктрини міжнародного приватного права.

Відповідно ст. 1 вищенаведеного Закону колізійна норма - норма, що визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом.

У процесі застосування колізійної норми виникає проблема кваліфікації юридичних понять, що застосовуються в самому формулюванні колізійної норми, ці поняття «форма угоди», «рухоме і нерухоме майно» тощо не співпадають за своїм змістом у праві різних держав. Питання кваліфікації достатньо складне, і в доктрині немає однозначного підходу до його вирішення.

Первинна кваліфікація – це з'ясування правової природи відносин за участю іноземного елемента. Ця проблема була виявлена наприкінці XIX століття німецьким юристом Ф. Каном та французьким юристом Е. Бартемом. Завданням кваліфікації є відсилання відносин до певної групи однорідних відносин, передбачених колізійною нормою. Проблема кваліфікації може виникати і при розгляді спорів без участі іноземного елемента, коли вітчизняні правові інститути мають зону перетинання. У МПРП проблема кваліфікації постає частіше, ніж у національному праві, що пояснюється відмінностями національних правових систем [7, с. 169-170].

Проблема кваліфікації має декілька рішень. Жодне з них не є абсолютно визнаним. Найбільш авторитетні два підходи – кваліфікація по праву держави суду (*lex fori*) та кваліфікація по праву, що регулює основні матеріальні відносини (*lex causae*). Крім того, існує компромісна позиція, яка допускає використання залежно від ситуації різних способів кваліфікації. Сучасна вітчизняна та зарубіжна наука МПРП в цілому стоїть на позиції пояснювання будь-яких відносин за вітчизняним правом (*lex fori*). На її користь висловлюються такі міркування: 1) сутність кваліфікації полягає в підведенні відносин під колізійну норму; 2) тільки кваліфікація відносин

згідно з правом держави суду (*lex fori*) здатна забезпечити єдність розуміння колізійної норми та єдиний правозастосовний результат в рамках однієї країни (внутрішня гармонія); 3) неможливість кваліфікувати відношення згідно з іншим правом (*lex causae*), оскільки питання про вибір цього права до застосування колізійної норми ще не вирішене.

Концептуально важливим є те, що практично всі доктринальні визначення кваліфікації містять вказівки на характеристику кваліфікації, як кваліфікації відносин на підставі колізійної норми. Слід зазначити, що це сутність процесу кваліфікації, всі інші питання і кваліфікації – вторинні. Завдання полягає в тому, щоб визначити, яка вітчизняна колізійна норма покриває відносини. Процес кваліфікації в МПРП, як і процес будь-якої правової кваліфікації, складається з трьох стадій: тлумачення норми; аналіз відносин; порівняння норми і відносин.

Звідси тлумачення колізійної норми, як і тлумачення будь-якої норми вітчизняного права, повинно здійснюватися у відповідності з вітчизняними уявленнями і концепціями. Колізійна норма повинна пояснюватися не тільки в рамках розгляду спору, але і поза будь-якою правозастосовною ситуацією. Деякі автори вважають, що колізійну норму слід тлумачити тільки по *lex fori*, у певному сенсі навіть можна говорити про повну ідентичність понять, які містяться в ній, поняттям власного права. Матеріальні норми вітчизняного права у даному випадку не виконують свою пряму функцію – не встановлюють права та обов'язків суб'єктів. Справді, ми не можемо визначити права та обов'язки суб'єктів відносин з точки зору вітчизняних або іноземних не колізійних норм до застосування колізійної норми, оскільки невідомо до якого права вона відішле.

Отже, кваліфікація завдання вітчизняних матеріальних норм полягає у визначенні моделі відносин і у визначенні соціального інтересу, переслідуваного діями його учасників. Коли колізійна норма зазначає «власність», вона не встановлює правовий режим власності, а говорить тільки про наявність матеріального інтересу, пов'язаного з володінням речі. Слід надавати термінам, що використовуються в колізійній нормі, більш широкий зміст, ніж той, який вони мають відповідно до внутрішнього

права.

До числа основних проблем застосування колізійної норми у МПрП належить ситуація мобільного конфлікту. Ця проблема недостатньо описана у вітчизняній літературі. Мобільний конфлікт має місце тоді, коли змінюється територіальне положення елемента відносин, закріпленого у прив'язці колізійної норми, коли відносини носять тривалий характер (договірні відносини, сімейні відносини) і не можуть виникнути, коли реалізація суб'єктами відносин своїх прав та обов'язків не розтягнута у часі (спадкові відносини, обов'язки із завдання шкоди). Проблема мобільного конфлікту виникає тільки на допроцесуальній стадії розвитку відносин. Після початку процесу зміни прив'язки не враховуються через необхідність економії процесуальних зусиль, уникнення обходу закону, а також в силу презумпції завершеності фактичної підстави позову.

Можна говорити про мобільний конфлікт, що виникає, коли обставини, що закріплені у прив'язці колізійної норми, на момент реалізації суб'єктами своїх прав та обов'язків локалізовано в одній державі, а на момент розгляду спору, коли дії сторін, пов'язаних з реалізацією прав та обов'язків, вже закінчені, – в іншому. Такий мобільний конфлікт достатньо легко подолати. Найбільшу важкість викликає ситуація мобільного конфлікту, яка виникає тоді, коли обставини, які закріплені у прив'язці колізійної норми, зазнають зміни в процесі реалізації суб'єктами прав та обов'язків.

Однією з найскладніших і не вирішених остаточно проблем МПрП є проблема прийняття чи не прийняття зворотного відсилання та відсилання до закону третьої держави. Неоднозначним є й розуміння обсягу іноземного права, до якого застосовується відсилання [8, с. 73-74]. Слід вказати, що зворотне відсилання – ситуація, що виникає, коли іноземне право, до якого відсилає вітчизняна колізійна норма містить колізійну норму, що відсилає до вітчизняного права. Відсилання до права третьої держави виникає, коли колізійні норми іноземного права, до якого відсилає вітчизняна колізійна норма, робить відсилання до права третьої держави. Вирішення питання про зворотне відсилання пов'язано з вирішенням питання відносно характеру та дії колізійних норм.

Визначаючи коло проблем застосування колізійної прив'язки в МПрП, слід звернути увагу на ситуацію, що виникає коли в рамках одного процесу розглядаються два відношення: основне і додаткове, що врегульовані різними колізійними нормами, така ситуація є попереднім (побічним) питанням. Методологічно ця проблема близька до проблеми зворотного відсилання, оскільки тут мова йде про можливість застосування колізійних норм іноземного права [9, с. 165].

Цікавим є з'ясування застосування іноземного права. Так, при дослідженні питання про місце міжнародного приватного права у системі права необхідно приділити увагу проблемам співвідношення його з міжнародним публічним правом. Безсумнівно вбачається те, що правові норми, які виникають та існують в якості норм міжнародного публічного права, знаходять вираження у внутрішньодержавних системах права, причому в більшості випадків їх формулювання точно співпадають одне з одним. В цьому аспекті особливо цікавим є характеристика впливу загальноновизнаних принципів міжнародного публічного права на формування основних засад міжнародного приватного права.

Перелік та тлумачення загальноновизнаних принципів міжнародного права знаходимо в Декларації принципів, якими держави-учасниці будуть керуватися у взаємних відносинах, яка є частиною Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975 [10]. В зазначеній Декларації містяться наступні принципи: суверенна рівність, повага прав, притаманних суверенітету, незастосування сили або погрози силою, непорушність кордонів, територіальна цілісність держав, мирне врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи, повага прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконань, рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею, співробітництво між державами, сумлінне виконання зобов'язань з міжнародного права.

Виділяють і інші загальноновизнані принципи міжнародного права, серед яких найбільш вагомий вплив на міжнародне приватне право мають принципи недискримінації, найбільшого сприяння та взаємної вигоди. За режиму недискримінації країна має не

погіршувати своїх нормально діючих для всіх країн умов, а режим найбільшого сприяння означає надання державі-партнеру пільгових умов, які діють чи можуть бути введені для третіх країн. Принцип взаємної вигоди полягає в тому, що стосунки між державами, які не є взаємно вигідними, не повинні мати місця.

На наш погляд, доцільно говорити про те, що норми-принципи міжнародного публічного права рецепіюються внутрішньодержавним законодавством та стають його частиною.

Спираючись на все вищесказане, можемо зазначити, що міжнародне приватне право відіграє все більш значну роль в регулюванні відносин з іноземним елементом. В сфері міжнародного приватного права, норми якого в значній мірі формуються кожною державою самостійно, велике значення має дотримання кожною державою як своїх договірних зобов'язань, так і загальнообов'язкових для всіх держав норм і принципів міжнародного права.

Резюмуючи, слід вказати, що правове становище громадян та юридичних осіб однієї держави в іншій відрізняється від правового становища власних громадян декілька меншим об'ємом прав в одних галузях і наявністю спеціального регулювання – в інших. Отже, подальший розвиток науки МПрП неможливе без вирішення колізійної проблематики в практиці приватноправових відносин.

Висновки. Таким чином, у разі, якщо

правовідносини ускладнено іноземним елементом, то для врегулювання розбіжностей змістів права різних держав використовують колізійні норми. Колізія норм права полягає у різниці змісту приватноправових законів країни суду та тієї держави, до якої належить іноземний елемент в даному правовідношенні. Іншими словами, правова колізія обумовлена двома причинами: наявністю іноземного елемента в приватноправовому відношенні та різним змістом права різних держав, з якими це відношення пов'язане.

В цілому, оцінюючи сучасний стан законодавства більшості країн світу про міжнародне приватне право та тенденції його розвитку, слід вказати на те, що ведеться активна робота щодо приведення національних законів про МПрП у відповідність з сучасними умовами міжнародного цивільного та торговельного обігу, що вимагає усунення прогалин у законодавстві, розширення сфери дії колізійних норм та розробки гнучких формул прикріплення. Перспективою подальшого розвитку є впровадження єдиного законодавчого акту, де б були враховані усі ці питання та належним чином їх механізм реалізації, що є оптимальним варіантом вирішення проблем, пов'язаних із застосуванням колізійної норми МПрП.

Список використаних джерел:

1. Ануфриева Л. П. Соотношение международного публичного и международного частного права (проблемы системной принадлежности и структурного статуса) / Л. П. Ануфриева // Журнал российского права. – 2001. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.jursites.ru/anufrieva_sootnoshenie_mezhdu.html.
2. Кисіль В. І. Колізійне регулювання в сучасному міжнародному праві / В. І. Кисіль // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2000. – Вип. 4. – С. 225-244.
3. Международное частное право: современные проблемы / отв. ред. М. М. Богуславский. – М. : ТЕИС, 1994. – 507 с.
4. Мережко О. О. Соціологія міжнародного приватного права / О. О. Мережко // Право України. – 2013. – № 7. – С. 26-33.
5. Богуславский М. М. Международное частное право / М. М. Богуславский. – М. : Междунар. отношения, 1974. – 272 с.
6. Про міжнародне приватне право : Закон України від 27.06.2005 р. № 2709-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2709-15>.
7. Толстых В. Л. Международное частное право: коллизионное регулирование / В. Л. Толстых. – СПб. : Изд-во Р. Асланова Юридический центр Пресс, 2004. – 526 с.
8. Фединак Г. С. Міжнародне приватне право : підручник / Г. С. Фединак, Л. С. Фединак. – 3-

є вид., (доп. і перероб.). – К. : Атіка, 2005. – 544 с.

9. Галущенко Г. В. Актуальні проблеми застосування колізійної норми в міжнародному приватному праві / Г. В. Галущенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 6. – С. 162-171.

10. Заключний акт Народи з безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

References:

1. L. P. Anufryeva, Sootnoshenye mezhdunarodnoho publychnoho y mezhdunarodnoho chastnoho prava (problemi systemnoi prynadlezhnosti y strukturnoho statusa) / L. P. Anufryeva // Zhurnal rossyiskoho prava. – 2001. – No. 6 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.jursites.ru/anufrieva_sootnoshenie_mezhdu.html.

2. V. I. Kysil, Koliziine rehulivannia v suchasnomu mizhnarodnomu pravi / V. I. Kysil // Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy. – 2000. – Vyp. 4. – Pp. 225-244.

3. Mezhdunarodnoe chastnoe pravo: sovremennye problemy / otv. red. M. M. Bohuslavskiy. – M. : TEYS, 1994. – 507 p.

4. O. O. Merezhko, Sotsiologhiia mizhnarodnoho pryvatnoho prava / O. O. Merezhko // Pravo Ukrainy. – 2013. – No. 7. – Pp. 26-33.

5. M. M. Bohuslavskiy, Mezhdunarodnoe chastnoe pravo / M. M. Bohuslavskiy. – M. : Mezhdunar. otnosheniya, 1974. – 272 p.

6. Pro mizhnarodne pryvatne pravo : Zakon Ukrainy vid 27.06.2005 r. No. 2709-IU [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2709-15>.

7. V. L. Tolstikh, Mezhdunarodnoe chastnoe pravo: kollyzyonnoe rehulyrovanye / V. L. Tolstikh. – SPb. : Yzd-vo R. Aslanova Yurydycheskyi tsentr Press, 2004. – 526 p.

8. H. S. Fedyniak, Mizhnarodne pryvatne pravo : pidruchnyk / H. S. Fedyniak, L. S. Fedyniak. – 3-ie vyd., (dop. i pererob.). – K. : Atika, 2005. – 544 p.

9. H. V. Halushchenko, Aktualni problemy zastosuvannia koliziinoi normy v mizhnarodnomu pryvatnomu pravi / H. V. Halushchenko // Biuletten Ministerstva yustyttsii Ukrainy. – 2014. – No. 6. – Pp. 162-171.

10. Zakliuchnyi akt Narady z bezpeky ta spivrobotnytstva v Yevropi vid 01.08.1975 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.